
NICOLAE IORGA DESPRE ROLUL ȘCOLII ÎN FORMAREA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE

VASILE DOBRESCU ȘI IOAN NICOLA

Apariția națiunii în istoria unui popor ridică pe o treaptă superioară în-tregul proces de dezvoltare a aceluia popor, începînd cu aspectele economice, și încheind cu aspectele culturale, care, pe de o parte, constituie unul din mijloacele principale de afirmare a vitalității spiritului național, iar pe de altă parte, o posibilitate prin care se impune acea națiune în ansamblul celorlalte națiuni. „Națiunile au apărut în istorie ca urmare a unui îndelungat și lent proces de maturizare a elementelor constitutive: limbă, teritoriu, comunitate culturală, legături economice etc. Aceste elemente se găseau într-o stare embrionară de multă vreme, iar în condiții istorice potrivite au constituit factorii potențiali din punct de vedere al formării viitoarelor națiuni”.¹

Aceste elemente în istoria poporului român, unele formate, altele în stare incipientă, au fost dezvoltate și consolidate ca urmare, printre altele, și a activității marilor înaintași ai culturii românești ce s-au situat pe linia dezvoltării bunelor tradiții ale poporului nostru, iar după apariția națiunii române, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au devenit promotorii necesității afirmării naționale, contribuind prin aceasta la formarea conștiinței naționale, a cărei importanță primordială în realizarea unității statale a românilor a fost subliniată cu deosebită pregnanță.

În această atmosferă spirituală se încadrează activitatea și opera lui N. Iorga, care cuprinde dovezi ale devotamentului său față de poporul român, izvorite din concepția sa cu privire la importanța comunității spirituale în dezvoltarea generală a unui popor.

Marele istoric susține nu numai ideea necesității *unității statale*, amplu dezbătută și argumentată, dar și cea a ridicării în genere a națiunii române, a afirmării potențelor ascunse pe care le intuiește și pe care dorește să le dezvolte la scară mondială, în și prin intermediul culturii, pentru a ridica națiunea română, alăturînd-o „marilor națiuni”. Fără a înțelege întru totul conceptul de națiune în accepțiunea pe care noi i-o atribuim, N. Iorga sesizează princi-

---

¹ V. Maciu și Șt. Pascu, *Formarea națiunii române*, în „Revista învățămîntului superior”, nr. 8/1966, p. 13.

palele sale determinări, cum ar fi comunitatea de teritoriu, limbă și factură psihică, pe baza cărora își întemeiază afirmațiile sale cu privire la conștiința națională, al cărei conținut în concepția sa este o reflectare sintetică în conștiința poporului a conviețuirii sale în limitele unui anumit teritoriu, a folosirii unei limbi comune, a existenței unor relații ce unesc membrii acelei comunități naționale. Întrepătrunderea lor într-o anumită etapă istorică reprezintă o sinteză nouă, un aspect calitativ esențial al conștiinței naționale. „Patria capătă un sens moral numai în legătură cu națiunea, încolo n-are altă valoare decât valoarea dictonului roman „ubi bene, ibi patria“, sau simpla valoare a unui instinct local, a unui obscur sentiment ereditar, a unei înrădăcinări fortuite. În afară de națiune patria este pământ, țărână.“² El își întemeiază această afirmație pe materialul documentar cules din arhivele din țară și străinătate, ce demonstrează existența unei culturi românești valoroase. „Noi trebuie să protestăm împotriva prejudecății că sîntem un stat de ieri cu o cultură de dăunăzi. Sîntem un stat vechi cu o cultură de secole.“³

Este demnă de remarcat importanța pe care o acordă culturii în viața și dezvoltarea unui popor, socotind-o ca forță morală indispensabilă unei înalte conștiințe naționale ce definește vitalitatea aceluia popor.

„Poporul care are cultură — arată N. Iorga — are suflet și conștiință și de la conștiință și suflet pleacă toate celelalte.“⁴ Rolul preponderent pe care îl atribuie culturii în cadrul acestui proces, analizat în contextul condițiilor social-istorice și pe fundalul concepției sale generale cu privire la cultură, poate fi considerat un element progresist, iar promotorul său un adept al ridicării poporului prin cultură, un luminist modern.

Fervent promotor al mișcării naționale, N. Iorga nu s-a limitat numai la enunțarea declarativă a acestei teze, ci a trecut la realizarea ei în practică, forma principală constituind-o răspîndirea culturii în rîndurile largi ale maselor de pe ambele versante ale Carpaților, organizînd în acest sens un învățămînt popular de nivelul „Universității populare“ de la Vălenii de Munte, ținînd conferințe în cadrul Ligii culturale, pledînd pentru mijlocul cel mai eficient de formare a conștiinței naționale, învățămîntul, pe care îl considera drept „inima societății“.⁵

Avînd certitudinea necesității dezvoltării și consolidării conștiinței naționale prin învățămînt și cultură, N. Iorga a dedicat acestui fenomen numeroase pagini care au format opere aparte sau au fost cuprinse sub formă de capitole întregi în alte lucrări. Astfel, *Istoria învățămîntului românesc* (1928), sinteză a dezvoltării școlii românești, oglindește viu eforturile învățaților epocii și ale societății românești de a se ridica la lumină prin intermediul științei de carte. *Contribuții la istoria învățămîntului în țară și străinătate. 1780—1830* (1906), *Pilda bunilor domni din trecut față de școala românească* (1914), *Intro-*

² N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, Buc., 1915, p. 226.

³ Idem, *Legea învățămîntului superior* (cuvîntare în senat), în „Neamul Românesc“, anul XXVI, nr. 145, din 2 iulie 1931.

⁴ Idem, *Cultura națională și politica națională*, în „Chestii și probleme“, Vălenii de Munte, 1909, p. 7.

⁵ Idem, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 142.

ducerea științelor în învățământul românesc (1919), *Un student român la Veneția: Constantin Cantacuzino Stolnicul* (1928), *Cît de veche e școala la români* (1928), *Noua direcție în învățământul românesc* (1931) și un număr mare de articole publicate în diferite periodice ale vremii vin să întregească imaginea pregătirii culturale din toate ținuturile.

De asemenea, în operele sale capitale, cum sînt: *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (1915), *Histoire des roumains et de leur civilisation* (1920), *Istoria românilor în cele zece volume* (1935 — 1939), *Istoria literaturii românești* (1925—1933) etc. prezintă în mod organic dezvoltarea spirituală și implicit a învățământului în diferite epoci istorice, legată de viața politică și socială a acelor vremi.

Sintetizînd dezvoltarea învățământului, N. Iorga folosește și aplică o sistematizare riguroasă, propunîndu-și sublinierea momentelor de vîrf ale dezvoltării școlii din anumite perioade, fără a se rezuma doar la o simplă înlănțuire cronologică sau prezentare seacă de fapte, privindu-le în complexul cultural politic intern și extern specific acelei epoci. *Școala apuseană la noi și românii la școala apuseană*, *Influențele italiene asupra școlii românești*, *Noi încercări de învățămînt apusean*, *Mișcarea spiritelor în Ardealul românesc* etc. formează capitole masive în cadrul istoriilor generale. El însușează progresul școlii, explicînd nu numai expozitiv prin titlatură, ci și prin argumente această originală sistematizare care afirmă forța tradițiilor școlii românești în ciuda influențelor străine, al căror aport pozitiv în opera culturală a țării române este evidențiat cu prisosință în măsura în care el nu prejudiciază nevoile generale ale învățămîntului și societății românești dornică de îmbogățirea culturii cu elemente viabile.

Spicuiind din aprecierile pe care N. Iorga le face asupra apariției și evoluției învățământului românesc de-a lungul secolelor, cu o obiectivitate și precizie rar întîlnite, avem posibilitatea practică de a ne convinge, o dată mai mult, de valoarea și sensul concepției sale privind menirea școlii în viața poporului român, în ridicarea și educația sa patriotică. Nu e decît o retrospectivă succintă a aprecierilor sale asupra momentelor cruciale din istoria învățămîntului în timp și spațiu, pentru ca, în continuare, să prezentăm tabloul încheiat al concepției sale referitoare la școala timpului său, a viitorului acesteia prin prisma aportului ei la formarea conștiinței naționale.

În acest mod, fie că își pune problema elucidării primelor începuturi ale acesteia pe care le situează în epoca de încheiere a statelor feudale românești, fie că subliniază necesitatea apariției sale determinată de cerințele obiective ale dezvoltării suprastructurii sociale⁶, scoate, totodată, în evidență progresul elementului românesc care predomină chiar și în școala slavonă: în „frumosul duct al chirilicei moldovenești” sau în arta miniaturilor, ce rivalizează cu cele mai vestite din Bizanț.⁷

Cu toată considerația pe care o acordă eforturilor de întemeiere a unor școli, ce oglindeau largile aspirații ale unui aventurier ca Iacob Hera-

⁶ Vezi N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, Buc., 1928, p. 7—8.

⁷ *Ibidem*, p. 15.

clitul zis și Despot Vodă, școli la care trebuia să profeseze cunoscutul umanist Iacob Sommer, N. Iorga consideră evenimentul ca „un neașteptat și curios incident“ care „dădu o astfel de școală cu totul anacronică anilor 1560.“⁸

Aceleași aprecieri sînt exprimate și față de rolul jucat de școala în limba elină din epoca fanariotă a primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, alimentată de cosmopolitismul creștinismului ortodox și grecizant, ce considera această limbă ca „organul culturii superioare în Orient“, dar a cărei excesivă și artificială predominanță în învățămîntul din Principate n-a avut rezultatele dorite.⁹

Subliniind lupta și poziția progresistă a profesorului reformator Petre Poenaru, ca „limba patriei să fie domnitoare“ în întregul învățămînt, precum și atitudinea și acțiunile lui Asachi de a dezvolta școala națională în spiritul cerințelor societății românești, Iorga își exprimă încrederea în viitorul *incipientului învățămînt* pus pe baze naționale, în lupta sa cu încercările de cosmopolitism de nuanță franceză sau italiană. El dezaprobă, în același timp, poziția de rezistență a unei părți însemnate a clasei boierești în descompunere ce „n-avea nici o considerație pentru începuturile nedesăvîrșite și adesea neîndemînatice de la noi.“¹⁰

Cu aceeași consecvență în atitudinea critică față de curentele culturale cu largi implicații în sfera învățămîntului, dar și în viața socială și națională a poporului român, analizează cu un fin discernămint manifestări și orientări cu un caracter controversat prin propria lor dezvoltare, cum a fost curentul latinist, al cărui aport în mișcarea națională și culturală a fost subliniat ca mobilizator în prima sa fază, ca apoi să fie considerat, pentru persistența și dezvoltarea ideilor sale, denaturate îndeosebi în deceniile 6 și 7 ale secolului al XIX-lea, contrar tradițiilor naționale ale poporului și ale limbii române, ca o exagerare amorfă ruptă de societate. „Prin aceasta frunțașii veniți de dincolo păreau sănătoasă, necesară și atât de folositorea tradiție națională.“¹¹

Trecerea în revistă a dezvoltării școlii la români, a reformelor și inițiativelor luate de unele personalități politice și culturale cu dragoste față de cultură este realizată prin evidențierea concisă și clară a celor mai esențiale și caracteristice elemente care dau nota permanentului progres al școlii românești în lupta cu încercările vitrege ale unei agitate și instabile vieți politice, la care se adaugă seculara dominație străină, dar mai ales prin sublinierea rolului lor în păstrarea etnității poporului român, în educarea patriotică, în pregătirea și ridicarea spirituală a întregii națiuni române.

Începutul modest al învățămîntului de la răspîndirea științei de carte prin „călugărașul de casă“ și școlile din chiliile mînăstirești e urmărit gradat și organic în evoluția societății, în școlile din ce în ce mai prospere de dieci și caligrafi necesari activității statului, ca treptat să se ajungă la instituții cu pretenții de învățămînt superior asemănătoare academiilor occidentale, cum a

⁸ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 21.

⁹ *Ibidem*, p. 61.

¹⁰ *Ibidem*, p. 240.

¹¹ *I d e m*, *Partea românilor din Ardeal și Ungaria în cultura românească*, în „Analele Academiei Române“, seria a II-a, tom. XXXIII, Buc., 1911, p. 772.

fost cea întemeiată de Vasile Lupu ce a vrut să fie „nu numai legislatorul Pravilei dar și un creator de școli“, sau renumita Academie de la București, „marea școală grecească pentru tot Orientul¹²“. Înființată de Constantin Cantacuzino Stolnicul după modelele italiene ea se detașa la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea prin bogăția disciplinelor și conținutului lor, ca cea mai dezvoltată școală de tip academic din Imperiul otoman și chiar din centrul Europei, după cum aprecia Iorga¹³. Asemenea instituții de învățământ care nu „erau pentru oricine ci pentru nobile“, nota istoricul privitor la caracterul limitat și de clasă al învățământului din toată epoca evului mediu, au format totuși o serie de oameni de cultură de talia unui Nicolae Milescu „învățat în trei limbi savante care a dat Rusiei moscovite primele cărți de știință“.¹⁴

Urmărind evoluția școlii în secolul al XVIII-lea, N. Iorga constată că schimbările petrecute în viața politică a Principatelor prin stabilirea domniilor fanariote au avut influențe reale asupra orientării cosmopolite a învățământului supus presiunilor spirituale ale creștinismului ortodox grecizant ce dorea să întemeieze un nou Bizanț cu „daci pregătiți în Atenele noastre Dunărene“.¹⁵ Ascendenta acestei orientări culturale cu gusturi rafinate, îmbogățite și întreținute de vehicularea ideilor înnoitoare general europene, este consemnat și în influența sa asupra învățământului, a cărui reorganizare din 1757 și 1766 cu introducerea metodelor pestalozziene este apreciată ca pozitivă, în convingerea sa că „nu rămîne sterp cu totul nici un fel de împărtășire de cunoștinți.“¹⁶

Dar, servind în principal o creație artificială și străină fără de „baze morale“ în societatea românească a secolului al XVIII-lea, acest învățământ, „străin de firea, de interesele și aspirațiile noastre, scria N. Iorga, a închistat și a sufocat școala românească“¹⁷.

Cu căldură privește dezvoltarea firavă a școlilor românești din Transilvania cu dascăli veniți din Țara Românească și Moldova, ca și pe cele înființate „ca instrumente de calvinizare“ de către guvern, constatînd însă cu amărăciune lipsa unei clase conducătoare românești capabile să lupte pentru drepturile poporului „tolerat“, să-i dezvolte o cultură corespunzătoare. Doar figura marelui învins Inochente Micu Clain se ivește ca o scăpărare de lumină în mișcarea culturală de la începutul secolului al XVIII-lea. În asemenea condiții, scria N. Iorga, „rămînea o nădejde, una singură, Blaiful“¹⁸, centrul cultural, rezultat al unirii unei părți a clerului român cu biserica catolică, care prin organizarea sa, calitatea studiilor și orientarea umanistă a acelor care studiau și predau aici făcu din el una din cele mai importante citadele școlare a româ-

¹² N. Iorga, *Începuturile învățământului superior la români*, 1926, p. 45.

¹³ *Vezi Idem, Comemorarea a 250 de ani de la întemeierea Facultății de litere la București*, Buc., 1928, p. 18—19.

¹⁴ *Idem, Istoria învățământului superior la români*, 1926, p. 4.

¹⁵ *Idem, Sfaturi pe întuneric* vol. I, Buc., 1936, p. 359.

¹⁶ *Ibidem*, p. 358.

¹⁷ *Ibidem*, p. 359—360.

¹⁸ *Idem, Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 446.

nilor transilvăneni în care ideea națională începuse să capete de timpuriu o covârșitoare semnificație. „Nicăieri românii, nici în părțile acestea ungurești, dar nici chiar în părțile de dincoace de munți în Principate, n-au izbutit să întemeieze în mai bune condiții și cu un program mai vast și multilateral instituții bisericești, instituții școlare, economice care să fie mai strâns legate între ele decât acolo. Este o creațiune românească desăvârșită în felul ei...”¹⁹. Admirația lui era amplificată de imaginea dezvoltării ideologiei naționale românești, de trezirea conștiinței naționale prin utilizarea limbii latine și stabilirea legăturilor cu Roma sau cu celelalte capitale din apusul Europei a viitorilor dascăli ai Școlii Ardelene.

Satisfacția pe care i-o prilejuiește activitatea cărturarilor ardeleni din epoca luminismului este dublată atunci când constată că aceștia departe de „a amalgama sub raportul național” populația română, de a înăbuși aspirațiile ei prin inocularea unei culturi străine, așa cum dorea Curtea de la Viena, reușesc să transforme radical sensurile impuse de legislația unui stat în așa fel încât școala împăratească „deveni cu adevărat școala lor națională”²⁰. Autorii morali ai acestui proces de deșteptare națională sînt cei „trei oameni mari ai unui popor mic”, blîndul călugăr Samuil Micu Clain, cumintele alcătuitor de teorii Petru Maior și mai ales asprul muncitor fanatic Gheorghe Șincai, întemeietor a circa 300 de „izvoare ale culturii”. „Este omul care mai are și altceva în minte, care și din punct de vedere religios, ca membru al bisericii unite, și din punct de vedere național ca unul al cărui gînd se ridică foarte sus, dorește ridicarea prin învățatură a omului simplu pînă la oarecare înălțime în ceea ce privește conștiința lui și aptitudinile pornite din această conștiință”²¹, scria N. Iorga, scoțînd în evidență complexitatea personalității, setea și dăruirea totală pentru ridicarea culturală și națională de care dăduse dovadă acest mare cărturar, ca de altfel întreaga Școală Ardeleană.

Istoricul demonstrează că în acest fel cărturărimea ardeleană creează o puternică mișcare cultural-națională la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și cel următor, care „a fost foarte profundă” în direcția cristalizării națiunii române și a conștiinței naționale. Epoca aceasta este și epoca unei intense activități de tipărire de manuale școlare, de cărți populare, calendare, de lucrări filologice și istorice erudite ce se impun nu numai din punct de vedere didactic, ci „și din punctul de vedere al pregătirii naționale generale pe care o reprezintă”²².

Dacă N. Iorga nu remarca aportul Școlii Ardelene, ajunsă, după dispariția corifeilor ei, într-o relativă decadență, ce limita astfel legăturile Principatelor cu Ardealul, în ofensiva pe care o purta burghezia română împotriva cosmopolitismului grecizant pentru formarea școlii naționale, socotind că aceasta ar fi pornit și s-a realizat din inițiativa proprie a unei „boierimi naționaliste”²³,

¹⁹ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I., p. 447.

²⁰ *Ibidem*, p. 83 și 85.

²¹ *Ibidem*, p. 86.

²² *Ibidem*, p. 86. Vezi și I d e m, *Histoire des roumains et de leur civilisation*, Buc., 1922, p. 209.

²³ Vezi I d e m, *Istoria învățămîntului românesc*, Buc., 1928, p. 167.

în schimb, aprecia elogios activitatea educativă a primilor dascăli ardeleni ca Aron Pumnul, Aron Florian și mai ales Gheorghe Lazăr, întemeietorul școlii naționale din Muntenia. „Plebeul pornit spre protestare“ și cunoscut în Ardeal ca un element „turbulent“, energic și necruțator în critica sa socială, care nu uita să arate în ce mizerie materială și spirituală se află „urmașii marelui Traian“, chemat pentru a instrui în limba română cadre ingineresti, a căror lipsă se simțea în activitatea economică a Principatelor, devine un luptător fervent pentru promovarea limbii naționale în învățământ în locul celei eline, dar și pentru trezirea conștiinței naționale.²⁴ Prin mesajul profund mobilizator „opera lui Lazăr nu e un profesorat ci un apostolat“ care răscolește puternic o societate al cărei crez național ajunge.²⁵

Imaginea eforturilor pentru crearea unui învățământ național în Moldova este prezentată în atmosfera generală a aceluiași proces inevitabil de constituire a tinerei școli, susținută și condusă aici de Gheorghe Asachi, inginer, poet și editor de manuale școlare în încheștarea cu tendințele cosmopolite promovate de un Gobdelas, și alții.

Importanța deosebită pe care o acordă studiilor privind cristalizarea învățământului pe baze naționale, precum și analiza multilaterală a trăsăturilor acestei epoci demonstrează că prezentarea străduințelor de înființare a școlii naționale în țările române reflectă în concepția lui N. Iorga ideea că acestea au fost produsul natural și necesar la societății românești în plină transformare politică și socială, că reformele lui Asachi și Lazăr au însemnat contribuții esențiale pentru mișcarea națională. Acest moment este socotit ca un punct nodal, din care în viitor se va ivi o vastă rețea de școli în întreaga țară, menite, potrivit credinței sale, să impulsioneze mișcarea spirituală și națională a poporului român. Tocmai de aceea își exprima satisfacția față de prevederile Regulamentului Organic, deși nu fără o urmă de ușoară exagerare, deoarece se preluau și amplificau eforturile unui Eliad, Aron Florian sau unui Dinicu Golescu, transformând școala într-o instituție permanentă de stat, eliberată de influența și capriciile filantropice ale persoanelor particulare, a cărei rețea trebuia să se extindă „în fiecare oraș de căpetenie“, constituind prin această transformare o nouă treaptă spre consolidarea și generalizarea învățământului național.²⁶ Reorganizarea școlii era amenințată de un nou curent cosmopolit, arăta N. Iorga, de astă dată de origine apuseană, de franțuzism, încurajat îndeosebi de acea clasă retrogradă și în decadență spirituală, de boierime, paralel ridicându-se în prim plan alături de vechii dascăli o nouă generație militantă din mijlocul căreia se desprinde figura excelentului pedagog P. Poenaru, „cu neclintita hotărâre de a păstra învățământul cu caracter absolut românesc...“²⁷

Un larg spirit novator găsește în radicalele reforme pe care le aduce revoluția de la 1848 în învățământ: crearea învățământului gratuit, predarea

²⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, Buc., 1938, p. 246.

²⁵ *Idem*, *Partea românilor din Ardeal și Ungaria în cultura românească*, în „Analele Academiei Române“, seria II, tom XXXIII, Buc., 1911, p. 768.

²⁶ *Ibidem*, p. 768.

²⁷ *Idem*, *Istoria învățământului românesc*, p. 195.

tuturor obiectelor în românește, înființarea unor școli de fete în județe, extinderea școlilor sătești în care candidații, la îndemnul lui N. Bălcescu prin „Învățătorul satelor“, deveniră agenți „apărători ai libertății, păcii și ordinii“, cu misiunea de a desluși țăranilor constituția.²⁸

Subliniind că dezvoltarea învățămîntului în Principate a fost substanțial îmbunătățită și accelerată de puternic aflux al intelectualilor ardeleni, veniți ca urmare a exercitării nefaste a absolutismului, N. Iorga sesizează și celălalt aspect al atragerii acestora, datorită nevoilor stringente pe care le impunea dezvoltarea învățămîntului, ca și datorită bunei reputații culturale și științifice de care se bucurau pentru faptul că erau „deținători de sisteme pedagogice nouă, nemțești“²⁹. Din rîndul acestora, reliefează cu o sintetică și sugestivă caracterizare pe: „un Ion Maiorescu dur față de spoiala apuseană, un Treboniu Laurian cu un înalt simț de romană demnitate“ și în sfîrșit, figura „biblică“ a lui Simion Bărnuțiu „în atitudinea unui purtător de table ale legii săpate în piatră“,³⁰ căroră însă nu uită a le reproșa ereziile latinizante și înăbușitoare, în ultima instanță a propriului învățămînt pe care îl sprijiniseră și pe care căutau să-l ridice.

În cadrul dezvoltării social-politice a țărilor române după 1848 în care se reliefa tendințele noi de unitate național-politică puternic manifestate prin dorința de a dezvolta conștiința națională, folosindu-se toate mijloacele (școala, teatrul, presa, literatura, o adevărată „avalanșă de idei“), Iorga sesiza prosperitatea tot mai rapidă a școlii naționale care scotea în evidență năzuința „netăgăduită și entuziastă“ a societății de a învăța.³¹

În procesul general de restructurare a societății române din anii 1859 — 1866, domeniul cultural supus mereu schimbărilor e studiat prin prisma adîncului respect față de creația originală și tradițională a poporului român în virtutea căruia consideră reforma învățămîntului din 1864, în contrast cu aprecierile pozitive pe care le face asupra acestei epoci, ca „o operă complet lipsită de originalitate, răzimată pe copierea străinătății“³² Exagerarea este evidentă. Absorbit de importanța afirmării și îmbogățirii tradiției naționale, N. Iorga comitea eroarea de a subaprecia influența reală a acestei reforme în istoria învățămîntului național, făcînd abstracție de importanța principiului obligativității și gratuității învățămîntului elementar creat atît pentru băieți cît și pentru fete, de înființarea a numeroase școli secundare și a învățămîntului superior, a cărei creație o recunoaște totuși ca „mîndria noului regim“ ce depășea desigur litera unor regulamente hibrid alcătuite pentru un început așa de mare.

Aplicarea noilor reforme sau amendamente aduse ulterior legii învățămîntului sînt urmărite prin prisma înlocuirii „inadaptabilei legi“, dar mai ales

²⁸ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc* p. 269.

²⁹ *Idem*, *Partea românilor din Ardeal și Ungaria în cultura românească*, în „Analele Academiei Române“, seria a II-a, tom XXXIII, p. 768.

³⁰ *Idem*, *Școală și industrie*, Vălenii de Munte, 1927, p. 8.

³¹ *Vezi Idem*, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 307.

³² *Ibidem*, p. 325—326.

în măsura în care corespund „dreptului românesc” cât și „nevoilor generale ale civilizației”.³³ În această succesiune sînt enumerate proiectele concepute sub influența școlii germane de D.A. Sturdza, în 1886, Take Ionescu, în 1893, reforma lui Titu Maiorescu din 1894, ce-și propunea formarea „omului complet” pregătit pentru viitoarea specializare, și mai cu seamă reforma lui Spiru Haret considerată ca cea mai adecvată necesităților epocii, iar pe el ca „principalul îndeplinitor al cerințelor timpului față de învățămînt”.³⁴

Paralel, în Transilvania, școala românească sub conducerea unor iscușiți și erudiți dascăli, ca Timotei Cipariu, Andrei Mureșan, George Barițiu, e prezentată în continuă înfruntare cu tendințele de deznaționalizare prin germanizare și apoi prin maghiarizare, aplicate cu insistență de oficialitatea politică, cu scopul vădit de a înăbuși „organismul național românesc”. Această politică a trezit o vie și contrară reacție în rîndurile intelectualilor români, creîndu-se pe lîngă o opinie solidară în vederea apărării drepturilor naționale „un nou impuls către nebiruita rezistență”.³⁵ Rîvna acestei intelectualități demne de admirat constituie obiectul unei analize amănunțite în care se caută să se surprindă îndeosebi tenacitatea acestui popor perseverent în tradițiile sale strămoșești, doritor de luminare și în aceste grele momente. Entuziasmat, N. Iorga scria despre înființarea celor peste 500 de școli, „ale lui Șaguna” că au scos la iveală o adevărată „mișcare spontanee de iubire a țaranului pentru școală care poate nu-și afla perechea în nici o țară din lume”³⁶.

Autor al atîtor studii despre cultura românească și învățămîntul românesc în dezvoltarea sa istorică, N. Iorga este și reformator al acestuia în maniere de creație și concepții originale, pătrunse de „un idilism” inevitabil, rezultat din dorința ridicării maselor spre cultură, de pregătirea și formarea „omului complet” care să nu se împiedice în viață, iar în al doilea rînd „al pregătirii omului nobil, bun, energic și luptător” pentru o cauză națională și general umană³⁷.

În virtutea acestei exigențe, dar și încrezător în forța primordial educativă a învățămîntului în viața societății, idee larg răspîndită în concepția multora dintre contemporanii săi porniți pe aceeași cale de ridicare spirituală și națională a poporului român, ca și prin calitatea sa de profesor, N. Iorga propaga de la înălțimea catedrei sale ideea menite să contribuie la opera de „educație a forțelor naționale”, în convingerea fermă că fără rapida și normala dezvoltare a acesteia „nu ne putem aștepta la nimic bun și solid”³⁸.

De aceea, conștiința națională constituie pentru marele istoric una din forțele principale care asigură cea simbioză dintre membrii unei națiuni prin care ea își exprimă individualitatea în ansamblul celorlalte. O dată formată, con-

³³ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 341.

³⁴ *Idem*, *Reformele în învățămînt și d. Haret*, în „Sămănătorul”, an. II, nr. 51, din 21 decembrie 1903, p. 804.

³⁵ *Idem*, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 338.

³⁶ *Idem*, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, Buc., 1915, p. 239.

³⁷ *Idem*, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 343.

³⁸ *Idem*, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, p. 282.

știința națională contribuie la antrenarea membrilor națiunii pentru apărarea drepturilor acesteia la existență și propășire continuă, căci „singurul lucru care face tăria popoarelor — spune N. Iorga — e acea legătură națională atât de strînsă încît nimeni nu știe cum a ajuns să fie legat, dar nimeni nu e în stare să distrugă ceea ce unește pe toți membrii de același grai și sînge ai unei societăți întregi.“³⁹

Această „legătură națională“ este rezultatul unui proces îndelungat de conviețuire și activitate comună a unui popor, ea a apărut în procesul luptei de apărare a ființei sale încît, o dată apărută, orice stagnare în evoluția ei ulterioară nu face altceva decît să ducă la o cicatrizare a forțelor interne ale acelei națiuni. „O conștiință națională, arăta N. Iorga, nu se improvizează și o cultură nu-și găsește fundamentele sale și dezvoltarea sa logică decît prin munca neconținută a mai multor generații,“⁴⁰ iar datoria generației prezente este de a continua și ridica pe o treaptă superioară ceea ce generațiile anterioare au obținut prin jertfe și lupte.

Acordîndu-i învățămîntului un rol principal în răspîndirea culturii, considerîndu-l cel mai eficace mijloc de formare a conștiinței naționale, revine deseori asupra interdependenței dintre două fenomene; „de aceea, de cîte ori am avut prilej am spus că, schimbînd școala, vom schimba sufletul“.⁴¹ Această încredere pe care N. Iorga o avea în școală a constituit de fapt mobilul acțiunilor întreprinse pentru reformarea ei, pentru elaborarea manualelor școlare, pentru îmbunătățirea conținutului cunoștințelor și a modalității de predare, acțiuni ce le avea în vedere atît pentru școala primară și secundară cît și pentru învățămîntul superior.

Școala își poate îndeplini menirea sa numai în cazul existenței unei culturi naționale care să fie pătrunsă de un puternic spirit patriotic, să reflecteze năzuințele și aspirațiile celor mulți, iar în al doilea rînd, remarca N. Iorga, e necesar ca ea să fie organizată pe baze profund democratice, fiind astfel accesibilă tuturor. Prin intermediul acestei culturi se poate cunoaște mai bine viața națională sub toate aspectele ei fără de care nu se poate concepe formarea spiritului național.⁴² Această cunoaștere care se realizează prin intermediul culturii nu trebuie să aibă un caracter abstract și formal, ea trebuie să fie îmbinată cu anumite constatări și observații directe, asigurîndu-se astfel o împletire organică a experienței personale cu cea acumulată prin cultură, dînd astfel conștiinței formate acea forță internă, mobilizatoare și activă, capabilă de transformări profunde în viața materială a societății. „Pentru aceasta — spune N. Iorga — nu e decît o metodă: înlocuirea frazei cu constatările directe, a acceptării lucrului format cu formarea personală, a credinței libere prin procurarea elementelor din care ea se poate desface.“⁴³

³⁹ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, p. 456.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 238.

⁴¹ *I d e m*, *Ce a fost și ce trebuie să fie școala românească*, în „Neamul românesc pentru popor“, an. XIX, nr. 15 din 1 oct. 1931, p. 333.

⁴² *I d e m*, „Școală și industrie“, Vălenii de Munte, 1927, p. 8.

⁴³ *Ibidem*, p. 8.

Se subliniază prin aceasta unul din cele mai importante aspecte ale formării conștiinței individuale în general, a conștiinței naționale în special, acela al creării unei convingeri proprii pe baza unei cunoașteri exacte și profunde a realității, convingere care constituie de fapt criteriul principal al existenței unei atari conștiințe.

Forța materială a conștiinței naționale dă roade numai atunci când masele devin conștiente, sînt convinse de necesitatea prosperității națiunii lor, angajîndu-se în acest fel în luptă cu toate forțele pentru această cauză patriotică. De aceea, „prin mișcarea de astăzi, spunea N. Iorga, se cere pentru România și pentru români o cultură modernă proprie și o politică modernă națională.”⁴⁴ Individualitatea și prosperitatea unei națiuni se exprimă printre altele și prin atitudinea pe care o are față de propria cultură în care de fapt se reflectă anumite particularități naționale; învățămîntul trebuie să valorifice din plin aceste particularități, altfel riscă să se artificializeze, să se îndepărteze de la adevăratul ideal național pe care trebuie să-l însufle copiii și tineretului încă de pe băncile școlii.

Pentru ca învățămîntul să poată contribui la realizarea acestui deziderat, o condiție de bază pe care o subliniază N. Iorga este aceea ca el să fie ancorat în realitățile naționale înseși, să folosească limba națională în predare și să fie astfel organizat încît să respecte anumite tradiții închegate de-a lungul istoriei, tradiții care sînt o reflectare concentrată a ceea ce este specific național. De aceea, el vedea un pericol în amploarea pe care o lua trimiterea la studii în străinătate a odraslelor claselor bogate fără nici un motiv întemeiat, creînd astfel oameni străini de țara și limba lor, incapabili de a înțelege realitățile din propria lor patrie.⁴⁵ Concluzia firească pe care o tragem de aici este că școala trebuie să-i formeze pe elevi buni patrioți, conștienți de necesitatea participării la apărarea drepturilor naționale, la lupta pentru prosperarea țării, a poporului său. Pentru a întări și mai mult ideea enunțată mai sus, N. Iorga îl citează pe Alex. Odobescu: „aș dori, și o zic fără sfială, ca toți școlarii din actualele și viitoarele noastre institute secundare să învețe, pe lângă toată știința ce li se predă într-însele, a-și iubi țara și a-i dori mărirea, precum o iubeam și o cinsteam noi...”⁴⁶ Asemenea reflecții pe care marele istoric le face asupra rostului școlii sînt deosebit de semnificative și actuale nu numai pentru școala timpului său, ci și pentru cea din zilele noastre.

Introducerea limbii naționale în școli a constituit unul din mijloacele principale de formare a „sufletului național”, „... prin reforma lui Asachi, prin reforma neuitatului apostol ardelean Gh. Lazăr noi am introdus nu numai limba națională, dar și sufletul național în învățămînt.”⁴⁷

⁴⁴ N. Iorga, *Congrese de studenți*, în „Sămănătorul”, an. V, nr. 17, din 23 aprilie 1906, p. 321.

⁴⁵ Vezi I d e m, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 329—330.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 326.

⁴⁷ I d e m, *Legea învățămîntului superior* (Cuvîntare în senat), în „Neamul românesc”, 145, din 2 iulie 1931, p. 2.

Pornind de la ideea sa de bază cu privire la rolul culturii în formarea conștiinței naționale, N. Iorga subliniază în același timp aportul pe care pot și trebuie să-l aducă intelectualii la făurirea culturii naționale originale, dar și la răspîndirea ei în rîndul maselor. Fiind conștient de rolul imens pe care îl are această acțiune, precum și de faptul că ea nu întîlnește în calea sa anumite granițe convenționale de netrecut, considera pe bună dreptate cultura o puternică forță în procesul realizării unității statale a românilor.

Formarea „sufletului luptător“ la românii din toate ținuturile prin intermediul culturii a constituit, în anumite condiții, unicul mijloc în stare de a depăși granițele politice determinate de vitregia vremurilor, contribuind la trezirea și menținerea demnității naționale care, materializată în luptă, a dus la încheierea procesului de constituire a statului unitar român.

Același scop l-a urmărit N. Iorga prin organizarea Universității populare de la Vălenii de Munte. „Am deschis aceste cursuri de vară, mărturisirea el, cu scopul dublu: de a trezi sufletul românesc de pretutindeni și de a schimba prin acest suflet chiar formele de stat în care trăia poporul nostru. Am fost un luptător pentru împlinirea granițelor dar și unul pentru ridicarea sufletească a claselor oropsite“⁴⁸. Organizînd aceste cursuri, era convins de eficiența lor prin aceea că îi ofereau posibilitatea să se adreseze direct, de la suflet la suflet, lămurind unele probleme vitale din acea vreme, scopul lor fiind „de a împrăști cultura în vederea celor mai grabnice necesități morale ale sufletului nostru național“⁴⁹. Această încredere în forța creatoare a poporului, de la care emană cultura și spre care trebuie să se îndrepte efectul său mobilizator, constituie o altă trăsătură care ne îndreptățește să-l considerăm pe marele istoric un luminist modern și să-i înțelegem și mai bine activitatea practică pe care a întreprins-o în această direcție de-a lungul întregii sale vieți.

Important este faptul că N. Iorga nu se mulțumește doar cu afirmarea necesității răspîndirii culturii și prin această formă a Universității populare, care se adresează în special adulților, ci dă anumite indicații și în ceea ce privește conținutul cunoștințelor care vor fi transmise prin intermediul acesteia, subliniind în mod deosebit caracterul lor științific. Orice denaturare impusă de anumite interese nu face decît să contravină adevăratului scop pe care îl urmărește. „Universitățile populare trebuie să fie, înainte de toate, o emanațiune a universității științifice și intrate în organizarea acestor universități. Fiindcă Universitățile populare nu pot fi mijlocul de a strecura pe calea științei anumite interese care nu sînt ale științei, nu pot să fie un mijloc de a capta sufletele pentru ceva, care nu stă pe linia cerințelor în-

---

⁴⁸ N. Iorga *Sărbătoarea Universității populare „N. Iorga“ din Vălenii de Munte*, în „Neamul românesc pentru popor“, nr. 18 din 1934, p. 335.

⁴⁹ I d e m, *Deschiderea cursurilor de vară din Vălenii de Munte* în „Neamul românesc“, an. VI, nr. 74, din 1911, p. 1171.

săși a sufletelor românești.“⁵⁰ Se face prin aceasta o deosebire tranșantă între aportul pe care îl poate aduce la opera de formare a conștiinței naționale răspîndirea unor cunoștințe științifice și urmărirea aceluiași scop prin intermediul unei propagande ideologice, care în mod intenționat sau neintenționat, vizînd anumite interese, nu face decît să deformeze realitatea, să distragă atenția cursanților, canalizînd-o uneori în disputele politice ale partidelor burgheze. Predominînd acest spirit științific, se asigură totodată obiectivitatea necesară în tratarea unor aspecte de natură istorico-materială, a căror justă prezentare și interpretare asigură un conținut obiectiv conștiinței naționale. „Cursurile nu pot avea deci drept scop decît să lămurească repede, în punctele esențiale, problemele de azi ale românimii, dînd cunoștințe indispensabile și încercînd soluții obiective, iar față de conlocuitorii de altă limbă prezentarea acestui vechi regat și în general a poporului român în ce poate avea mai generos și mai interesant“⁵¹.

În formarea conștiinței naționale, un rol important, chiar hotărîtor, îl are prezentarea obiectivă a fenomenelor istorice specifice aceluiași popor care, reflectate adecvat în conștiința lui, constituie acel nucleu de bază fără de care nu poate fi vorba de existența unei conștiințe naționale. N. Iorga era convins că istoria poporului nostru, lupta sa pentru neatîrnare națională oferă numeroase exemple care transmise în școală și răspîndite în rîndul maselor vor putea contribui la întărirea și consolidarea conștiinței naționale a tuturor românilor. Dezvoltînd această idee, relevă aportul pe care școala trebuie să-l aducă la ridicarea generală a societății folosind aceste exemple, printr-o prelucrare adecvată care să depășească superficialitatea în însușirea cunoștințelor, creînd astfel forțele spirituale necesare dezvoltării acesteia. „Orice învățătură trebuie să degajă de la sine, fără fraze învățate pe de rost și gesturi imitate, forțe sufletești. Și acea învățătură e bună care creează o dată cu aceste forme o tendință către inițiativele sănătoase, către acțiunile de solidaritate națională, socială și morală“⁵², opinie care reflectă importanța pe care o atribuie școlii ca emanație a nevoilor sociale, pe care la rîndu-i trebuie să la servească.

Eficiența practică a formării conștiinței naționale care constă în cele din urmă în unirea membrilor acelei națiuni în lupta pentru păstrarea și afirmarea ființei sale naționale depinde, pe de o parte, de fidelitatea acestei conștiințe, de concordanța care trebuie să existe între conținutul său și realitatea istorică, condiție ce se asigură printr-o prezentare obiectivă a acestei realități, iar pe de altă parte, ea depinde de caracterul său de masă, de prioritatea ce trebuie să se acorde sădirii ei în rîndul maselor largi, fără a se limita doar la o pătură restrînsă de indivizi. „Cînd un popor, spune N. Iorga, se ridică numai prin cîțiva oameni acest popor nu este trainic, poporul în-

⁵⁰ N. Iorga, *Discurs*, în „Dezbaterile adunării deputaților“, ședința din 14 martie 1929, p. 1646.

⁵¹ *Idem*, *Cursuri de vară*, în „Neamul românesc“, an XVI, nr. 150, din 7 iulie 1921.

⁵² *Idem*, *Altă cultură*, în „Neamul românesc“, an XXVI, nr. 7, din 11 ianuarie 1931.

suși trebuie să se ridice cu toate forțele sale... Pînă la ultimul om dintr-un popor trebuie să ajute la creația care nu moare niciodată”⁵³. Cultura prin intermediul căreia se formează această conștiință nu trebuie să fie numai o „podoabă” a celor privilegiați, a cărturarilor, ci trebuie să coboare „izvoarele de puteri în păturile cele mai adînci ale acestui neam”⁵⁴.

Conștient fiind de rolul școlii în răspîndirea culturii, N. Iorga considera că ea trebuie să stea în atenția celor mai de seamă învățați ai vremii. Preocuparea pentru transformarea și adaptarea ei continuă, pentru a putea răspunde cît mai bine adevăratei sale meniri este o datorie pe care o pune alături de alte probleme social-naționale. „Anumite chestii mari chiamă astăzi luarea aminte a tuturor oamenilor luminați. Ele sînt: chestia românească din toate ținuturile, chestia țărănească, ... chestia școlară”⁵⁵.

*

Urmărind această analiză succintă, diacronică și sincronică a concepției lui N. Iorga cu privire la școala românească, prin prisma aportului ei la formarea conștiinței naționale, constatăm că marele istoric considera tradiția, specificul național ca fundament și punct de pornire, atît în aprecierea și valorificarea oricărui realizări ale școlii românești de-a lungul veacurilor, cît și în încercările contemporane lui de reformare a acestui important element al suprastructurii sociale.

Fără a fi refractar înnoirilor, subliniind de multe ori necesitatea acestora, era împotriva oricărui copieri mecanice a unor sisteme străine, fără nici o legătură cu specificul nostru național; aprecierea aspectului tradițional, prezentă în unele afirmații, nu trebuie considerată ca o alunecare spre naționalism, ci mai curînd ca o atitudine patriotică, ce-și trage seva din credința forței spirituale a poporului român confirmată de istoria sa milenară. În acest cadru general, progresul culturii, și în cazul nostru al învățămîntului, înfățișat în dezvoltarea organică a societății, se prezintă ca o succesiune de neîntrerupte eforturi și încercări de adaptare continuă la necesitățile epocii și la cerințele naționale.

N. Iorga considera pregătirea spirituală a poporului român, la a cărei înfăptuire era chemat în primul rînd învățămîntul, un mijloc de seamă în progresul națiunii române, capabil să formeze „omul acela, acel luminat român de ispravă, pe care trebuie să se sprijine tot viitorul nostru așa de amenințat din multe părți, și de invidia din afară și de păcătoasele intrigi dinăuntru; acest om trebuie să se sprijine, oricare ar fi cariera lui viitoare, pe aceleași idei sănătoase, limpezi și luminoase ale culturii generale”⁵⁶. N. Iorga a fost un militant de seamă al ideilor de formare în procesul de învățămînt, pe toate treptele sale, a conștiinței național-patriotice, de grefare a specializării pe fondul unei bogate culturi generale, de îmbogățire a formelor și mijloacelor răspîndirii culturii în mase etc., idei ce-și păstrează nealterat actualitatea.

⁵³ N. Iorga, *Poporul italian în trecut și prezent*, Buc., 1931, p. 100—101.

⁵⁴ Idem, *Sfaturi pe întuneric*, vol. I, Buc., 1936, p. 90.

⁵⁵ Idem, *Congrese de studenți*, în „Sămănătorul”, an. V, nr. 17, din 23 aprilie 1906, p. 321.

⁵⁶ Idem, *Noua direcție în învățămîntul românesc*, Vălenii de Munte, 1931, p. 12.